

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. К.Д.УШИНСЬКОГО**

На правах рукопису

ЛУЦАН НАДІЯ ІВАНІВНА

**МЕТОДИКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗА ТЕКСТАМИ
УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ІГОР**

13.00.02 - методика викладання (українська мова)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Одеса - 1995

АВ 32.537

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі методики навчання і виховання
дитячої дошкільного віку Південноукраїнського педагогічного
університету ім.К.Д.Ушинського.

Науковий керівник - член-кореспондент АПН України,
доктор педагогічних наук, професор
БОГУШ Алла Михайлівна.

Головні опоненти: - член-кореспондент АПН України,
доктор філологічних наук, професор
МАЦЬКО Любов Іванівна,

- кандидат педагогічних наук, доцент
ОЛІЯР Марія Петрівна.

Провідна установа - Тернопільський державний педагогічний
інститут ім.Я.О.Галана.

Захист дисертації відбудеться "27" червня 1995р. о 10 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 05.08.03 для захисту
дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата педагогіч-
них наук при Південноукраїнському педагогічному університеті
ім.К.Д.Ушинського /270105, м.Одеса, вул.Генуезька, 22/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Південно-
українського педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського.

Автореферат розіслано "25" травня 1995р.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Вчений секретар
спеціалізованої ради

Колос

Коломійченко О.Ф.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00779112 (R)

Актуальність дослідження визначається концептуальними положеннями розбудови системи національного дошкільного виховання, які передбачають оволодіння рідною мовою "як найціннішим скарбом нації", формування особистості в контексті рідної мови, що "відповідає її етнопсихології".¹

Ефективним засобом розвитку мовлення на етапі дошкільного дитинства виступає український фольклор, який, як і мова, є "органічним фактором формування в дитини відчуття етнічної належності"². Особливо близькими для дошкільнят у фольклорному жанрі є народні ігри з мовними компонентами: словесний текст у діалогічній формі /запитання, відповідь/, звуконаслідування, ігрові приспівки, пісні-примовлянки. До того ж, словесні компоненти гри багатofункціональні: ними започатковується, супроводжується чи закінчується гра; в їхньому тексті міститься інструктаж /пояснювальна мова/ щодо організації гри, розподілу ролей, правил; вони вимагають коментування дій, пісенного супроводу чи речитативу.

Народні ігри пробуджують інтерес до народної художньо-образної мови /в межах кожного регіону - своя мова/, в невимушеній формі вводять в активний словник дитини забуті слова, образні вирази, спонукають до звуконаслідувань, стимулюють діалогізування, виховують виразність дитячого мовлення, вчать "вправно володіти словом" /М.Г.Стельмахович/.

Народна гра досліджувалася в різних аспектах: як самостійна діяльність дітей та один із видів фольклору /Г.С.Виноградов, О.І.Капіца, Е.О.Покровський та ін./, як засіб виховання особистості дитини, її національної етносвідомості /С.Ахундова,

1. Концепція дошкільного виховання в Україні. - К: Освіта, 1993 - с.1,5.

2. Там же. - с.7.

З.Контаутене, Е.Сагандиков, Р.Юлдашова та ін./ . Натомість українська народна гра як засіб виховання та навчання ще не виступала предметом наукового дослідження. Це й обумовило вибір теми дисертаційної роботи "Методика розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку за текстами українських народних ігор".

Об'єкт дослідження - мовно-ігрова діяльність дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження - процес формування діалогічного мовлення та збагачення лексичного складу мови дітей старшого дошкільного віку засобами українських народних ігор.

Мета дослідження - вивчити вплив українських народних ігор на розвиток дитячого мовлення, розробити методику формування діалогічного мовлення та збагачення словника дітей старшого дошкільного віку засобами українських народних ігор.

Гіпотеза дослідження: збагачення словника дітей лексикою з текстів українських народних ігор відбуватиметься успішно, якщо лексичну роботу в дошкільних закладах проводити з урахуванням: тематичного принципу добору ігор та лексики; пропедевтичного тлумачення її змістової суті; уяочення слів на етапі введення лексики. Розвиток діалогічного мовлення буде ефективним за умов адекватного розуміння дітьми значення текстової лексики ігор та максимальної мовної активності дітей в іграх, залучення їх до складання імпровізованих діалогів відповідно до сюжету гри.

Завдання дослідження:

1. Визначити місце українських народних ігор у практиці роботи сучасного дитячого садка.

2. Виявити потенційні можливості українських народних ігор як засобу розвитку мовлення дітей.

3. Виявити рівні засвоєння словника та розвитку діалогічного мовлення дітей за текстами українських народних ігор.

4. Розробити й експериментально перевірити методику лексичної роботи та формування діалогічного мовлення дітей старшого дошкільного віку за текстами українських народних ігор.

Методологічними засадами дослідження є положення наукової теорії пізнання, як-от: відбиття і перетворення об'єктивної дійсності; взаємозв'язок мислення і мовлення, мовлення і свідомості; місце і роль мови в розумовому та духовному розвитку особистості; перехід кількісних змін у якісні; ідеї національного й духовного відродження українського народу; пріоритетної ролі мови як національного джерела формування особистості.

Теоретичними засадами дослідження були праці психологів та психолінгвістів з мовлення та мовної діяльності /А.Е.Аркін, Л.С.Виготський, Г.С.Костюк, Д.Б.Ельконін, О.О.Леонтьєв, І.О.Синиця/; лінгвістів та лінгводидактів про мову як систему, розвиток зв'язного мовлення та словникову роботу /А.М.Богущ, Г.М.Леушина, М.Р.Львов, В.Л.Скалкін, Л.В.Щерба/; педагогів з проблем народознавства /А.М.Богущ, В.П.Кононенко, Н.В.Лисенко, М.Г.Стельмахович, В.П.Струманський, Є.І.Сявакко/.

Методи дослідження: вивчення й аналіз теоретичних джерел, загальної та спеціальної літератури з проблем дослідження; спостереження за мовно-ігровою діяльністю дітей на заняттях, анкетування, бесіди, аналіз навчальної документації; педагогічний експеримент /констатуючий і формуючий/; кількісний та якісний аналіз експериментальних даних. Використані методи взаємодоповнювали один одного і забезпечували можливість комплексного пізнання предмета дослідження.

Дослідження проводилося /1991-1995рр./ в три етапи.

На першому етапі /1991-1992рр./ здійснювалася пошукова робота, спрямована на визначення і конкретизацію об'єкта і предмета дослідження, уточнювалися завдання, методи, вивчалася педагогічна й методична література; аналізувалася навчально-виховна документація в дошкільних закладах; розроблялися критерії добору народних ігор.

Другий етап - дослідно-експериментальний /1992-1993рр./ - передбачав проведення констатуючого й формуючого експериментів. Головним на дослідному етапі був формуючий експеримент, у ході якого перевірялася гіпотеза і ефективність експериментальної методики; вносилися зміни і корекції в методику дослідження.

Третій етап - теоретично-узагальнюючий /1994-1995рр./. На цьому етапі здійснювався порівняльний аналіз результатів констатуючого й формуючого експериментів; проводився відстрочений зріз; узагальнювалися статистичні дані; формувалися і теоретично обгрунтовувалися висновки. За одержаними даними розроблялися методичні рекомендації, здійснювалося впровадження результатів дослідження в педагогічну практику дошкільних закладів України.

Наукова новизна дослідження. Запропоновано авторське тлумачення поняття "етногра"; на ґрунті лінгвістичного аналізу текстів українських народних ігор виявлено потенційні можливості лексичної роботи та розвитку діалогічного мовлення дітей старшого дошкільного віку; описані рівні засвоєння словника та розвитку діалогічного мовлення за текстами ігор; розроблена варіативна авторська класифікація українських народних ігор та методика лексичної роботи і розвитку діалогічного мовлення за текстами українських народних ігор.

Теоретична значущість дослідження полягає в розкритті специфіки розвитку діалогічного мовлення та збагачення словника дітей засобами українських народних ігор за умов дошкільного закладу; розробці критеріїв добору народних ігор; схеми лінгвістичного аналізу ігрових текстів; збагаченні педагогічної теорії розробленим варіантом класифікації українських народних ігор; лінгводидактичними узагальненнями щодо впливу народних ігор на розвиток мовлення дітей на етапі дошкільного дитинства.

Практична значущість дослідження визначається широкою сферою використання результатів дослідження і досить великою групою користувачів, зацікавлених у результатах роботи. Розроблені методичні рекомендації та конспекти занять можуть бути використані в практиці навчання української мови дітей старшого віку в дошкільних закладах. Апробовані в ході експериментального навчання народні ігри можуть поновити ігровий фонд, який може бути використаним у навчально-виховній роботі національних дитячих садків. Дослідні матеріали можуть бути використані на курсах підвищення кваліфікації працівників дошкільного профілю, слугувати основою спецкурсу для студентів дошкільного факультету педагогічних вузів.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічною та теоретичною обґрунтованістю його вихідних позицій, якісним та кількісним /статистичним/ аналізом фактів, вивченням репрезентативної добірки експериментальних даних.

Апробація дослідження: матеріали дисертації доповідалися на міжнародних /Одеса, 1992; Івано-Франківськ, 1993/, республіканських /Одеса, Тернопіль, Рівне, 1991/ конференціях; обговорювалися на семінарах аспірантів та засіданнях кафедри педаго-

гіки та психології /дошкільної/ Прикарпатського та Південно-українського педагогічного університетів упродовж 1992-1995 рр.

Базою дослідження виступили дошкільні заклади №3, 11, 19, 21, 25, м.Івано-Франківська. В пошуково-розвідувальному експерименті взяли участь 110 дітей шостого року життя та 162 вихователі, в констатуючому та формуючому експериментах - 100 дітей старшого дошкільного віку.

До захисту пропонуються такі основні положення:

- Методика лексичної роботи за текстами українських народних ігор з урахуванням спеціальних принципів: тематичний добір ігор та лексики; пропедевтичне тлумачення змістовної сутності лексики; унаочнення слів на пропедевтичному етапі введення лексики.

- Залежність ефективності формування діалогічного мовлення від адекватного розуміння дітьми текстової лексики ігор; максимальної комунікативної активності дітей в іграх; складання дітьми імпровізованих діалогів за сюжетною лінією гри.

- Педагогічні умови ефективного розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами народних ігор: цілеспрямоване прогностичне планування українських народних ігор упродовж року відповідно до мовних завдань; об'єднання ігор за тематичним принципом збагачення словника; створення емоційно насичених комунікативних ситуацій, що передують грі; комплексне розв'язання завдань лексичної роботи та розвитку зв'язного мовлення /діалог і пояснювальна мова/ в ході гри; перенесення засвоєних мовних знань та навичок в нові ситуації спілкування.

Структура і обсяг роботи.

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку основної використаної літератури, додатків. У тексті мі-

7
стятися 2 схеми, 29 таблиць, у списку використаної літератури - 202 назви.

Основний зміст дисертації.

У вступі обгрунтовано вибір і актуальність теми дослідження, визначено робочу гіпотезу, мету, завдання, предмет і об'єкт роботи, розкрито теоретичну й практичну значущість, наукову новизну, сформульовані положення, які виносяться на захист.

У першому розділі - "Українські народні ігри як лінгводидактична проблема" - подано глумачення понять "народна педагогіка", "народна дидактика", "фольклор", "дитячий фольклор", "народні ігри", авторське розуміння терміну "етногра". Запропонована варіативна класифікація народних ігор.

Народна педагогіка впродовж багатьох років була предметом вивчення педагогів /В.Ф.Афанасьєв, Г.С.Виноградов, Г.Н.Волков, О.В.Духнович, А.Е.Ізмайлов, Ш.А.Мірзаєв, А.Ф.Хінтибідзе та ін./, лінгвістів /О.О.Потебня/, письменників /Г.С.Сковорода, Л.Українка, І.Я.Франко, Т.Г.Шевченко/. Поряд із поняттям "народна педагогіка" функціонує термін "етнопедагогіка" /Г.Н.Волков/, який відбиває етнічний національний характер, етнопсихологію, що склалися в того чи іншого народу під впливом історичних умов.

Проблеми української народної педагогіки на сучасному етапі виступили предметом дослідження багатьох учених /П.Р.Ігнатенко, М.В.Кучинський, Н.В.Лисенко, Ю.Руденко, М.Г.Стельмахович, В.Стрілько, Є.І.Сявавко, О.Е.Ткаченко та ін./. Введено в науковий обіг термін "народна дидактика" /М.Г.Стельмахович/.

Найбільш дослідженою виявилася така галузь народної педагогіки, як фольклор. Різні його аспекти розглядаються в

науково-методичних працях та дисертаційних дослідженнях /В.П.Анікін, А.М.Богуш, М.М.Гордійчук, В.Е.Гусев, С.А.Литвиненко, Н.В.Лисенко, М.М.Мельников, О.А.Правдюк, М.Ю.Русин, М.Г.Стельмахович, В.П.Струманський, Л.І.Фесенко та ін./.

Дитячий фольклор як чинник етнопедагогіки являє собою вид словесної творчості, покликаний до життя виключно педагогічними потребами, і складає неписану хрестоматію з народної дидактики для дітей різного віку. Він поєднує в собі всі види народної творчості, які створені дорослими спеціально для дітей, та усну творчість самих дітей. Дитячий фольклор досліджувався вченими в різних напрямках: як засіб морального, естетичного /О.Д.Барабаш, М.Г.Стельмахович, О.П.Усова/; патріотичного /Н.Ф.Самсонюк/; гуманістичного /С.А.Литвиненко/ виховання; розумового розвитку/А.М.Богуш, Е.І.Тихеєва, Л.І.Фесенко/.

Особливу галузь дитячого фольклору становлять народні ігри, під якими розуміють ігри, створені для дітей не педагогами-професіоналами, а людьми всіх інших категорій народного середовища, насамперед батьками, бабусями і дідусями, а також самими дітьми /М.Г.Стельмахович/.

Нами було введено в науковий обіг поняття "етногра" як відображення в народних іграх національної свідомості, національної психології, національної мови, національного менталітету. Водночас етногра виступає засобом виховання духовності дитини, прищеплення їй національних рис характеру, розвитку рідного мовлення.

Зусиллями етнографів і письменників /В.Горпенка, П.Іванова, О.Кольберга, А.Онищука, Е.О.Покровського, Лесі Українки/ в кінці XIX - на початку XX століття було описано чимало народних дитячих ігор, розповсюджених у різних регіонах України. Щоправда, психолого-педагогічний, а тим більше ди-

дактичний аналіз їх у цих публікаціях відсутній. Автори здебільшого обмежилися констатацією ігор та описами сюжетів. Учені подають різні варіанти загальної класифікації народних ігор без критеріальної характеристики. Нами в цьому розділі подано варіант авторської класифікації ігор за дидактичною метою.

В другому розділі - "Місце української народної гри в мовному розвитку дітей у практиці роботи національного дитячого садка" - висвітлені результати констатуючого експерименту щодо впливу української народної гри на збагачення словника дітей та розвиток діалогічного мовлення. Описано методику та результати пошуково-розвідувального експерименту щодо вивчення місця української народної гри в навчально-виховній роботі дошкільних закладів. Задля цього було проведено аналіз альтернативних програм, планів навчально-виховної роботи, анкетування вихователів та бесіди з дітьми.

Одержані результати засвідчили, що українська народна гра ще не зайняла належного місця у вихованні та розвитку дошкільників. Масив використання народних ігор незначний, арсенал методів та форм роботи бідний.

Аналіз альтернативних програм засвідчив, що в них обмежено подаються різні види українських народних ігор. Відсутні конкретні вказівки та рекомендації щодо їх використання. За даними аналізу календарних планів вихователів, найчастіше народні ігри використовуються на заняттях з фізкультури /51%/ та музичних /38%/. На заняття з розвитку мовлення припадає всього 4% ігор. У ході аналізу завдань /чи мети/, які визначали вихователі в планах до етноігор, переважали розвиток фізичних /56%/ та психічних якостей особистості /32%/. В усіх проаналізованих планах нам не вдалося знайти запису завдань, спрямованих на мовний розвиток дітей.

За анкетними даними, лише 16% вихователів щоденно використовують в своїй роботі народні ігри. Більшість вихователів не знають збірок народних ігор. У визначенні рейтингу народних ігор у бесіді з дітьми перше місце посіла гра "Подольночка" /72,7%/, друге - "Гуси- гуси" /49%/ та "Ходить гарбуз по городу" /44%/. На останньому місці виявилися ігри "Мак" /24,5%/ та "Шевчик" /18%/.

Нами були розроблені критерії добору українських народних ігор. Серед них: класична лаконічність, виразність і доступність тексту гри дітям; тематична відповідність програмним вимогам; обмежена кількість нових слів /не більше шести лексем/; наявність діалогів.

Започатковуючи дослідження, ми здійснили лінгвістичний аналіз 23 українських етноігор за такими двома напрямками, як лексичний склад ігор та наявність в їхньому змісті діалогічних єдностей. Виявилося, що в текстах ігор переважають службові частини мови /414 лексем/, іменники /387 слів/, дієслова /246 лексем/. Інші частини мови зустрічаються рідше: займенники /142 слова/, прикметники /107/, прислівники /25 лексем/, числівники /9 слів/. У результаті вивчення лексичного складу народних ігор нами виявлена наявність у них різних шарів лексики, які ми об'єднали в п'ять груп /загальноповсякденна, професійна, специфічно побутова лексика, діалектизми та історизми/.

Вивчення діалогічної структури народних ігор дало можливість поділити їх на дві групи: ігри, які охоплюють діапазон діалогічних єдностей від двох до восьми та ігри від восьми і більше діалогічних єдностей. Якщо перша підгрупа вимагає об'єднання двох-трьох дітей, які ведуть діалог, то друга група передбачає багато учасників гри, які беруть участь уже в полілозі.

Задля виявлення рівнів засвоєння лексики народних ігор пропонувалося виконати низку завдань, спрямованих на з'ясування розуміння лексики з текстів знайомих українських народних ігор та вживання ними означених лексем у стимульованому мовленні. Для цього створювались ігрові ситуації з ігровими персонажами, які стимулювали дітей до розмови. Засобом перевірки вживання дітьми в стимульованому мовленні виступила пояснювальна мова. Показниками правильного і повного пояснення гри були знання тексту, ходу і правил гри; показ ігрових дій; адекватне відтворення специфічної лексики.

За результатами аналізу експериментальних даних було виділено три рівні засвоєння дітьми лексики з текстів українських народних ігор. Як з'ясувалося, лише 8% дітей експериментальної та 6% контрольної груп знаходилися на достатньому рівні. Для них було характерне розуміння, пояснення і вживання експериментальної лексики з коефіцієнтом засвоєння не нижче показника 70%. Діти цього рівня розуміли значення більшої частини лексики з усіх п'яти груп; правильно складали з означеними словами речення; пояснювали хід чи правила гри. Використовували лексику, адекватну тексту гри.

На середньому рівні було 46% дітей експериментальної та 52% - контрольної груп. Для них було характерне розуміння, пояснення та вживання експериментальної лексики з коефіцієнтом засвоєння не нижче 30%. Діти цього рівня розуміли значення лексики здебільшого з двох груп: загальноповсякденної та професійної; правильно складали з означеними словами речення; пояснювали частково хід або правила гри. Важкі й незрозумілі слова з тексту гри вони замінювали легшими.

На низькому рівні засвоєння лексики знаходилося 46% дітей експериментальної і 42% - контрольної груп. Ці діти розу-

міли, пояснювали та вживали експериментальну лексику з коефіцієнтом засвоєння від 30% і нижчим. У них був бідний активний словник загальнозживаної лексики; вони не могли пояснити хід чи правила гри.

Задля виявлення рівнів діалогічного мовлення створювалися ігрові ситуації за текстами ігор, які спонукали дітей до діалогу. Діти повинні були виконати два завдання. Першим завданням передбачалося з'ясувати, чи вміють діти вести діалог невимушено на запропоновані теми. Якісними показниками виконання завдань виступили визначення дітьми діалогічних єдностей та тривалість діалогу. Метою другого завдання було з'ясувати вміння вести розмову між 3-4 дітьми.

За результатами аналізу експериментальних даних було виділено три рівні розвитку діалогічного мовлення дітей. На високому рівні розвитку діалогічного мовлення знаходилося по 8% дітей як в експериментальній, так і в контрольній групах. Кількість діалогічних єдностей на цьому рівні становила шість-вісім. Діти вели діалог невимушено на запропоновані теми, використовували традиційні мовні репліки та штампи. Вони самостійно формулювали запитання, відповідали поширеними реченнями на запитання товариша. Діалог був довготривалим. Середнього рівня досягли 34% дітей експериментальної та 32% контрольної груп. Кількість діалогічних єдностей становила чотири-п'ять. Діти вели діалог з незначними виправленнями і підказками вихователя, не завжди дотримувалися теми і використовували традиційні мовні репліки. Здебільшого відповідали на запитання співрозмовника одним словом. Діалог був короткотривалим. Більшість дітей - 58% експериментальної та 60% контрольної груп - перебували на низькому рівні. Цей рівень характеризувався кількістю діалогічних єдностей від одного до трьох. Діти не вміли

вести діалог з ровесниками; розмовляли лише з вихователем; відповідали одним словом, не вміли формулювати запитання. Сюди ми віднесли також дітей, які зовсім відмовились вести діалог.

У третьому розділі - "Вплив української народної гри на розвиток мовлення дітей" - висвітлені результати формуючого експерименту. Робота з розвитку зв'язного мовлення та ознайомлення з навколишнім /збагачення та активізація словника/ в експериментальній групі проводилася за запропонованою експериментальною методикою, а в контрольній - за програмою "Малятко".

Метою експериментального навчання було з'ясування ефективності розробленої методики впливу української народної гри на формування словника та розвиток діалогічного мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Збагачення словника дітей відбувалося з урахуванням таких лінгводидактичних принципів, як-от: забезпечення максимальної комунікативної активності та введення нових слів на основі активної пізнавальної діяльності. Ігри добиралися за тематичним принципом і групувалися відповідно до тем, які визначені в розділі "Словникова робота" програми "Малятко": "Тварини" /"Лис", "У вовка", "Кіт і миші"/, "Птахи" /"Перепілка", "Розлилися води", "Голуб"/, "Рослини" /"Дрібу, дрібу, дрібушечки", "Женчичок-бренчичок", "Грушка"/, "Праця дорослих" /"Шевчик", "А ми просо сіяли", "Соловейку, сватку, сватку"/, "Українські обряди та традиції" /"Подоляночка", "Горобейко", "Ірву, ірву, горішечки"/.

На кожному занятті передбачалося уточнення, закріплення знайомої та введення нової лексики. Кожній групі слів відповідала певна послідовність її введення. Так, загальноповсякденна, професійна та специфічно побутова лексика вводилася в ак-

тивний словник дітей в такій послідовності. Збагачення: показ предмета або картинки до даного слова; введення слова до гри; тлумачення даного слова; включення слова в словосполучення та речення; закріплення слова в грі. Уточнення: добір до знайомого слова синонімів та антонімів; включення слова в словосполучення та речення; введення його в контекст; закріплення слова в грі. Активізація: робота зі словом до початку гри; включення слова в словосполучення та речення; введення в контекст; закріплення слова в грі.

Діалектизми, історизми та деякі слова специфічно побутової лексики пропонувалися в такій послідовності. Збагачення: тлумачення слова до початку гри або після її закінчення /залежно від змісту слова/; показ предмета або картинки до даного слова; заміна синонімом у ході пояснення гри; закріплення слова в грі. Уточнення: добір дітьми до цього слова синонімів та антонімів; порівняння, зіставлення цих слів з літературними. Активізація: пояснення дітьми змісту слова до початку гри; закріплення слова в ході гри; заміна слів діалектизмів і історизмів словами літературної вимови після гри.

Пояснювальна мова виступала засобом активізації за своєю словника в самостійних іграх дітей. Це своєрідне словесне коментування організації та ходу гри, якому, ми вбачали, потрібно навчити дітей. Навчання дітей пояснювальної мови відбувалося на кожному занятті. Дітей залучали до пояснення ходу гри, окремих її етапів та правил, при цьому використовувалися прийоми актуалізації вживання нових слів та показ ігрових дій і ситуацій. Водночас відбувалася активізація лексики поряд з розвитком пояснювального мовлення.

Задля визначення ефективності запропонованої методики навчання був проведений контрольний зріз. Порівняльний аналіз

кількісних даних констатуючого та підсумкового зрізів засвідчив позитивні зміни в рівнях засвоєння лексики народних ігор дітей експериментальної групи /див. таблицю № 1/.

Таблиця № 1

Рівні засвоєння лексики народних ігор

Групи	Р І В Н І					
	Достатній		Середній		Низький	
	конст. зріз	контр. зріз	конст. зріз	контр. зріз	конст. зріз	контр. зріз
ЕГ	8%	84%	46%	16%	46%	-
КГ	6%	8%	52%	54%	42%	38%

Як засвідчує таблиця, достатнього рівня засвоєння лексики народних ігор після навчання досягли 84% дітей /на констатуючому етапі таких дітей було 8%/. У дітей цього рівня коефіцієнт засвоєння лексики був не нижчим 70%. Вони розуміли значення більшої частини лексики з усіх п'яти груп; правильно складали з означеними словами речення; пояснювали хід чи правила гри. Використовували лексику, адекватну тексту гри. В контрольній групі зміни були незначні. Достатнього рівня досягло лише 8% дітей /на констатуючому етапі було 6%/.

На середньому рівні засвоєння лексики народних ігор виявилось 16% дітей експериментальної групи /до навчання було 46%/. Коефіцієнт засвоєння лексики у дітей цього рівня був не нижчим 30%. Вони розуміли переважно значення лексики з двох груп: загальноповсякденної та професійної; правильно складали з означеними словами речення; пояснювали частково хід або правила гри. Важкі й незрозумілі слова з тексту гри діти замінювали легшими. Майже не змінилася кількість дітей в контрольній групі - 54% /було - 52%/.

На низькому рівні засвоєння лексики народних ігор залишилися 38% дітей контрольної групи /на констатуючому етапі - 42%/. В експериментальній групі дітей з низьким рівнем засво-

ення лексики народних ігор не було виявлено /до навчання - 46%/.

Аналіз кількісних даних підсумкового зрізу засвідчив ефективність запропонованої методики збагачення й активізації словника дітей засобами українських народних ігор.

Експериментальна методика навчання дітей діалогічного мовлення передбачала врахування часткових та спеціальних методичних принципів, які підсилювали комунікативне забарвлення заняття, максимально активізували мовлення. Серед них принцип комунікативної спрямованості навчання та поступового збільшення словесного навантаження в діалогічних едностях.

Експериментальне навчання діалогічному мовленню відбувалося в чотири етапи. На першому етапі дітям пропонувалися ігри, які містили дві-три діалогічні едності. За процедурою експерименту, проведенню гри передували спеціально розроблені комунікативні ситуації, які вводили в зміст гри, знайомили з ігровими діями, правилами. Уточнювалося розуміння дітьми специфічної лексики чи вводилася нова лексика. Надалі дітям "програвали" діалог за оригіналом тексту гри /пряме відтворення/. Лише після цього вводився елемент "імпровізованого діалогу" в межах кількості діалогічних едностей, які входили до змістовної структури гри. Дітям надавалася можливість змінювати запитання і відповіді /інший порядок слів, інша кількість слів, характер речення тощо/.

На другому етапі вводилися ігри, які містили в своїй структурі п'ять-шість діалогічних едностей. Оскільки ці ігри складніші за діалогічною структурою, в комунікативній ситуації, яка передувала грі, особлива увага зверталася на імпровізацію запитань в діалогах гри. За процедурою експерименту в гру вводився елемент змагання "Хто краще запитає". Дітям повідом-

лялося, що вони створюють свій варіант гри, в якому домінуючим був уже "імпровізований діалог".

На третьому етапі вводилися ігри з сьома-вісьма діалогічними елементами. В ході навчання на цьому етапі зверталася увага на паралінгвістичні засоби виразності /міміку, жести, рухи/, а також продовжувалася робота над збагаченням, уточненням і активізацією словника.

Метою четвертого етапу було залучення дітей до полілогів, групового діалогу шляхом ігор, в змісті яких нараховувалося вісім і більше діалогічних елементів. Специфікою цього етапу навчання виступило збільшення словесного навантаження шляхом використання ігор з більш складними діалогічними формами.

Порівняльний аналіз кількісних даних констатуючого та підсумкового зрізів засвідчив позитивні зміни в рівнях розвитку діалогічного мовлення дітей експериментальної групи /див. таблицю №2/.

Таблиця №2

Рівні розвитку діалогічного мовлення /на запропоновані теми/

Групи	Р І В Н І					
	Достатній		Середній		Низький	
	конст. зріз	контр. зріз	конст. зріз	контр. зріз	конст. зріз	контр. зріз
ЕГ	8%	60%	34%	40%	58%	-
КГ	8%	8%	32%	38%	60%	54%

Як засвідчує таблиця, достатнього рівня розвитку діалогічного мовлення після навчання за експериментальною методикою досягли 60% дітей /на констатуючому етапі таких дітей було 8%/.

Діти цього рівня відрізнялися самостійністю, їхні діалоги містили по шість-вісім діалогічних елементів. Вони вели діалог невимушено на запропоновані теми, використовували традиційні репліки та штампи. Самостійно формулювали запитання, відповідали поширеним реченням на запитання товарища. У дітей контрольної групи показник /8%/ залишився без змін.

На середньому рівні розвитку діалогічного мовлення перебували 40% дітей експериментальної групи /до навчання було 34%/. Діалоги дітей цього рівня містили по чотири-п'ять діалогічних єдностей. Діти вели діалог з незначними виправленнями і підказками вихователя, не завжди дотримувалися теми та використовували мовні репліки, здебільшого відповідали на запитання співрозмовника одним словом. У контрольній групі середнього рівня розвитку мовлення досягли 34% дітей /на констатуючому етапі було 32%/.

На низькому рівні розвитку діалогічного мовлення виявилися лише діти контрольної групи /54%/ /на констатуючому етапі було 60%/. В експериментальній групі дітей з низьким рівнем засвоєння лексики народних ігор не було виявлено /до навчання таких дітей було 58%/.

Одержані дані дозволили дійти висновку, що постійне акцентування уваги дітей на діалогічній структурі народних ігор, спонукання їх до імпровізованого діалогу за змістом народних ігор, а отже, і складання нових варіантів ігор значно підвищило загальний рівень розвитку діалогічного мовлення дітей. Ігри з імпровізованими діалогами діти називали "своїми" і з великим бажанням грали самостійно без нагадування педагога.

Перевірка використання набутих знань /лексичний склад, тексти ігор/ та вмінь /будувати діалог, вести невимушено розмову, пояснювати та організовувати гру/ в повсякденному житті в нестимульованому мовленні здійснювалася за допомогою декількох комунікативних ситуацій, в яких діти могли вільно спілкуватися між собою. Предметом спілкування виступали іграшки, нові ігрові ситуації, картинки, побутові речі. Дітям було запропоновано низку контрольних завдань.

Метою першого завдання було з'ясувати: 1/ використання дітьми засвоєної лексики в межах п'яти лексичних груп; 2/ вміння самостійно вести розмову про знайомі предмети, тобто будувати діалог. За процедурою експерименту діти парами відвідували виставку стародавніх предметів українського побуту і вжитку, обов'язково обмінювалися своїми враженнями.

Результати виконання дітьми першого завдання засвідчили, що всі діти /100%/ експериментальної групи відразу включилися в діалог. Кількість діалогічних єдностей в їхній розмові становила щонайменше чотири-шість /таких дітей було 24%/ , в більшості дітей /76%/ тривалість діалогу визначалася від шести-восьми і більше діалогічних єдностей, що відповідало високому рівню. В контрольній групі в розмову включилися лише 68% дітей. За лексичним складом записаного діалогічного мовлення, 82% дітей експериментальної групи правильно назвали всі 25 предметів в діалогічних висловлюваннях, і лише 18% дітей допустили окремі помилки. В контрольній групі дітей, які назвали всі предмети було 12%.

Метою другого завдання було виявлення кількості засвоєної дітьми лексики в ігрових комунікативних ситуаціях "На гостинах у ляльки Наталки". За процедурою експерименту лялька показувала дітям картинки. Діти повинні були спочатку відгадати, розповісти про них, сказати, з якої вони гри, а вже потім грали в цю гру.

Кількісні дані виконання другого завдання засвідчили, що 86% дітей експериментальної групи правильно впізнали і назвали всі предмети, лише 14% дітей допускали незначні помилки. Впізнали назву гри за картинкою всі 100% дітей експериментальної групи. В контрольній групі 42% дітей не змогли правильно назвати жодного предмета, зображеного на

картинці; 46% - назвали з помилками і лише 12% з них дали правильну позитивну відповідь. Впізнали запропоновані ігри за картинками лише 22% дітей.

Наступне завдання передбачало з'ясування вміння дітей пояснювати й організовувати знайому гру. Задля цього дітям пропонувалася комунікативна ситуація, що передувала грі і спонукала до складання розповідей-загадок на тему: "Відгадай, до якої гри я запрошую". Дитина, яка виконувала роль ведучої, пропонувала іншим дітям погратися разом з нею в їх улюблену гру, але перед цим вони повинні були відгадати за описом її ходу, правил, тексту /без назви/, яка гра їм пропонується.

Кількісні дані виконання третього завдання засвідчили, що 98% дітей експериментальної групи склали розповіді-загадки про свою улюблену гру, всі діти /100%/ експериментальної групи впізнали гру: 82% з них одразу за описом ходу, правил гри, діючих осіб, а 18% - після промовляння тексту. В контрольній групі лише 4% дітей змогли скласти розповіді-загадки про свою улюблену гру за зразком експериментатора. Впізнати гру після того, як було проголошено текст, змогли 28% дітей.

Одержані дані засвідчили наявність позитивного перенесення набутих мовних навичок дітьми експериментальної групи з експериментальних стимульованих ситуацій у процесі невимушеного спілкування. Ефект позитивного перенесення обчислювався за формулою:

$P = \frac{E-C}{T-C} 100\%$ і $P_1 = \frac{E_1-C_1}{T_1-C_1} 100\%$, де P / P_1 / - ефект позитивного перенесення набутих знань та вмінь; E / E_1 / - кількість дітей, що засвідчили вміння самостійно застосовувати набуті знання;

C / C_1 / - кількість дітей, що засвідчили вміння вести діалог /володіти словником/ у констатуючому експерименті; T / T_1 / - кіль-

кість дітей, які засвідчили вміння вести діалог /володіти словником/ у підсумковому зрізі.

Виявилось, що ефект позитивного перенесення набутих мовних навичок для дітей експериментальної групи становив: лексичного складу $P = +94$; діалогічних навичок $P = +88$.

У висновках наведені основні результати дослідження, найголовніші з них такі:

1. Лінгвістичний аналіз текстів народних ігор засвідчив наявність в них загальноповсякденної, професійної, специфічно побутової лексики, діалектизмів та історизмів. Вивчення діалогічної структури ігор дало можливість поділити їх на групи, які охоплювали різний діапазон діалогічних едностей, що сприяло формуванню діалогічного мовлення старших дошкільників.

2. У ході дослідження були визначені рівні засвоєння дітьми лексики з текстів українських народних ігор. Більшість дітей розуміли значення лексики з двох груп: загальноповсякденної та професійної. Складали з означеними словами речення. Пояснювали частково хід або правила гри. Важкі і незрозумілі слова з тексту гри діти замінювали. Встановлені рівні розвитку діалогічного мовлення засвідчили, що більшість дітей експериментальної і контрольної груп не вміли вести діалог з ровесниками. Розмовляли лише з вихователем. На запитання відповідали одним словом, не вміли правильно формулювати запитання.

3. Специфічними особливостями експериментальної методики збагачення та активізації словника виступили тематичний добір ігор та лексики, пропедевтичне тлумачення її змістової суті та унаочнення слів на етапі введення лексики. Засобом активізації засвоєння словника виступала пояснювальна мова.

Стрижнем методики розвитку діалогічного мовлення виступило залучення дітей до складання імпровізованих діалогів за сюжетною лінією гри; поступове збільшення словесного навантаження в діалогічних єдностях та максимальна мовна активність дітей в іграх.

4. Експериментальна робота засвідчила ефективність запропонованої методики навчання. Оптимальними в навчанні дітей виявилися такі педагогічні умови: цілеспрямоване прогностичне планування українських народних ігор упродовж року відповідно до мовних завдань; об'єднання ігор за тематичним принципом збагачення словника; створення емоційно насичених комунікативних ситуацій, що передували грі; комплексне розв'язання завдань лексичної роботи та розвитку зв'язного мовлення /діалог і пояснювальна мова/ в ході гри; використання засвоєних мовних знань та навичок у нових ситуаціях спілкування.

5. У ході дослідження були виявлені деякі закономірності:

- темпи збагачення дітей лексикую з текстів українських народних ігор та її кількісна характеристика залежить від рівня розуміння дітьми змісту слів; частоті ігор, тобто участі дітей в грі; характеру виконуваної ролі; використання засвоєної лексики в інших видах діяльності;

- мовна активність дітей в іграх діалогічної структури знаходиться в прямій залежності від знання і розуміння дітьми слів тексту гри; наявності емоційних стимулів діалогізування в ході гри /імпровізовані діалоги за сюжетною лінією гри/;

- темпи засвоєння навичок діалогізування залежать від послідовного введення ігор відповідно до принципу поступового збільшення комунікативного навантаження гри /від ігор з 2-3 діалогічними єдностями до 6-8/.

Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у вивченні потенційних можливостей українських народних ігор щодо фонематичного розвитку дітей та формування образності і виразності їхнього мовлення.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

1. Місце народної гри в навчально-виховному процесі дошкільного закладу // Учитель національної школи. - Тернопіль, 1991. - С.63-65.

2. К.Д.Ушинський про використання гри у вихованні дітей // Педагогическое наследие К.Д.Ушинского в современной практике дошкольного воспитания. - Одесса, 1991. - С.86-87.

3. Народні ігри дітям / Методичні рекомендації. - Івано-Франківськ, 1992. - 2 др. арк.

4. Народна гра - фонд пізнавально-розвиваючих засобів народної дидактики, теорії виховання // Народні традиції, звичаї та обряди - основа національного виховання дітей у дошкільних закладах України. - Івано-Франківськ, 1993. - С.88-90.

5. Використання народних ігор для розвитку мови дітей старшого дошкільного віку / Методичні рекомендації. - Івано-Франківськ, 1994. - 2 др. арк.

6. Екологічне виховання дітей дошкільного віку засобами народної гри // Формування екологічної культури. - Одеса, 1994. - С.7.

7. Використання народознавчого матеріалу і художньої літератури в дитячому садку /Методичні рекомендації. - Івано-Франківськ, 1994. - 2 др. арк. /у співавторстві/.

8. Українські народні ігри як засіб розвитку мовлення дітей дошкільного віку. /Методичні рекомендації. - Одеса, 1994. - 3 др. арк. /у співавторстві/.

Анотація

Луцан Н.И. Методика развития речи детей старшего дошкольного возраста по текстам народных игр. Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 - Методика, обучения /украинский язык/. Южно-Украинский педагогический университет, Одесса, 1995.

Исследовалась специфика развития диалогической речи и обогащения словаря детей средствами украинских народных игр. Предложено авторское толкование понятия "этногра", разработана вариативная классификация украинских народных игр; методика лексической работы и формирования диалогической речи детей старшего дошкольного возраста по текстам украинских народных игр.

Ключові слова: народна гра, етногра, мовлення, лексика, діалог, діалогічні єдності, пояснювальне мовлення.

Annotation

Lutsan N.I. Methods of development of senior pre-school age children's speech by means of texts of ukrainian folk-games. A desertation on gaining an academic degree of bachelor of pedagogical science 13.00/02 - Method of training /ukrainian language/, South-Ukrainian Teachers-Training University, Odessa, 1995.

The subject under research - the peculiaritis of the development of the dialogic speech and enlarging children's vocabulary by means of using of ukrainian folk-games.

The autor introduces a new interpritation for the notion "ethno-game", elaborates variations of classification for ukrainian folk-games. A new method of lexical training and forming children's dialogic speech by texts of ukrainian folk-games are worked-out.

The key-words: folk-game, ethno-game, speech, vocabulary, dialogue, dialogic units, explanatory speech.

H. Lutsan

Підписано до друку 10.05.95р., ф. 60x84,
I/16, зам. 211, др. арк. I, тираж 100 прим.
Фірма "ЛІК", м. Івано-Франківськ.

448476

AB 32.531

AB 32.531